

De toegenomen belangstelling heeft zo langzamerhand tientallen boeken en tijdschriftartikelen over 's lands financiën opgeleverd, die de periode vanaf de Middeleeuwen tot heden bestrijken. Een groot project is het onderzoek naar de gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek, waarvan in het eerste deel die van de provincie Overijssel worden behandeld. Het grote belang van dit project is dat inzicht wordt verschaft in de samenstelling en het totaal van de provinciale middelen, in de provinciale lasten en — van uitzonderlijke importantie — in de jaarlijkse financiële bijdrage van een gewest aan de uitgaven van de generaliteit ten behoeve van de defensie van het bondgenootschap. Wel waren de percentages bekend die elke gewest daaraan moest bijdragen, de zogeheten quote, maar geconfronteerd te worden met jaarbedragen die dit alles tot en met 1795 in klare cijfers laten zien is eenvoudig fascinerend.

Het hier te bespreken deel II van dit project, over het niet-stemhebbende maar het wel aan de generaliteitslasten bijdragende landschap Drenthe, begint met een korte nog geen vijftig blad-zijden tellende inleiding die de lezer wegwijs maakt in het Drentse financiële bestel, mede in relatie tot dat van de Republiek. De rest van het boek bevat een verzameling tabellen met toelichting over het Drentse financiële doen en laten. De tabellen zijn een ware *Fundgrube* voor de nieuwsgierige lezer die een of meer aspecten van de Drentse overheidsfinanciën wil bestuderen. Zo heeft ondergetekende in een oogwenk kunnen vaststellen dat Drenthe ten tijde van de Spaanse Successieoorlog een bedrag van bijna een half miljoen gulden heeft moeten lenen om aan zijn verplichtingen tegenover de generaliteit te kunnen voldoen en zijn begroting sluitend te krijgen. De daaruit voortvloeiende aflossingsverplichtingen waren voor alle gewesten na 1713 een molensteen om de nek. Dat was allemaal wel bekend, maar de kwantificering van een en ander verschaft een fundament dat wat meer solide is dan het soort mededeling dat het comptoir negen maanden moest worden gesloten.

Overigens moge duidelijk zijn dat het schrijven van een boek als het onderhavige zich niet beperkt tot het samenstellen van eindeloze reeksen tabellen. Om daartoe in staat te zijn moeten de auteurs over een grondige kennis beschikken van het financiële bestel en de financiële administratie van zowel de Republiek als het behandelde gewest. Zonder deze achtergrondkennis zou dit boek er niet zijn gekomen. Toch nog een kleine opmerking. De schrijvers verduidelijken het woord 'acquit' met 'kwitantie'. Met wat ik ooit op het Rijksarchief in Middelburg heb gezien aan acquitten behorende bij de boekhouding van de ontvanger van het gewest Zeeland, lijkt mij de omschrijving 'kwitantie' wat eng. Ik zou liever willen spreken van 'kasbewijzen' of 'boekingsbewijzen', waartoe kwitanties natuurlijk kunnen behoren. Overigens niets dan lof voor dit boek, en het project waarvan het deel uitmaakt.

H. L. Zwitzer

G. van Krieken, *Kapers en kooplieden. De betrekkingen tussen Algiers en Nederland 1604-1830* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1999, 112 blz., f46,-, ISBN 90 6707 460 8).

Van Krieken begint zijn relaas over de betrekkingen tussen Algiers en Nederland met de Turkse verovering van Algiers op de Spanjaarden in 1529. Weliswaar slaagde het Ottomaanse Rijk er daarna niet in, het westelijk deel van de Middellandse Zee volledig te beheersen, maar de kaapvaart vanuit Algiers, de meest westelijke Ottomaanse uitvalsbasis, maakte het de Spanjaarden drie eeuwen lang knap lastig.

Vanaf 1590 bevoeren ook schepen uit de Nederlanden de Middellandse Zee. De Nederlandse koopvaarders kwamen weldra in conflict met de Algerijnse kapers. Nadat hun lading, meest graan uit het Oostzegebied, in Genua gelost was, bleven zij namelijk nogal eens vracht en passagiers vervoeren naar Napels en andere havens in 'Spaans' Italië. De Algerijnen achtten

zich gerechtigd om goederen bestemd voor de (Spaanse) vijand in beslag te nemen, overigens wel tegen vergoeding van de misgelopen vrachtprijs. En verzette de Nederlandse schipper zich tegen de inspectie van de lading, dan claimden de Algerijnse kapers het recht om het schip op te brengen, schip en lading tot 'goede prijs' te verklaren en de bemanning op de slavenmarkt te verkopen.

De Staten-Generaal echter gingen uit van de regel: 'vrij schip — vrij goed', dat wil zeggen dat volgens hen de vlag de lading dekte. Aanvankelijk leek het erop dat er ondanks dit meningsverschil een goede samenwerking tot stand zou kunnen komen tussen Algiers en de Republiek, gezien hun beider strijd tegen Spanje. Maar toen, als uitvloeisel van het Twaalfjarig Bestand, de Spaanse havens weer opengingen voor de schepen uit de Republiek, veranderde de situatie. Het aantal Nederlandse schepen dat de westelijke Middellandse Zee bevoer, nam snel toe, tot zo'n achthonderd per jaar, en daarmee de moeilijkheden met de Algerijnse kapers. De Staten-Generaal bleven vasthouden aan 'vrij schip — vrij goed' en aan de gratis lossing van gevangenen. Algiers wilde daarvan niet weten.

Van Krieken behandelt eerst uitvoerig en gedetailleerd alle onderhandelingen tussen afgezanten van de Staten en de sultan te Istanbul, de soeverein van de pasha van Algiers. Steeds weer bleken de daar afgesloten verdragen van nul en generlei waarde, omdat de Algerijnse machthebbers zich niet aan de verdragsbepalingen hielden. De voortdurende onenigheden over het opbrengen van Nederlandse schepen naar Algiers escaleerden ten slotte in een permanente staat van oorlog, die bijna negentig jaar duurde (1618-1726).

Zolang de oorlog met Spanje duurde, had de Republiek haar handen vol aan de Duinkerker kapers. De Staten-Generaal konden dan ook in de periode 1630-1655 geen eskaders tegen Algiers uitrusten. De lossing van in slavernij geraakte landgenoten lieten de Staten over aan de familie en de liefdadigheid.

In een breedvoerig relaas beschrijft Van Krieken vervolgens de vlootacties van de Republiek tegen Algiers na 1655, waaronder De Ruyters drie expedities. De Ruyter moest ervaren dat de stad Algiers onneembaar was. Zijns inziens kon men de Algerijnse kaapvaart alleen vernietigen door een vloot van minstens vijftientig goede oorlogsschepen langdurig bij de Straat van Gibraltar en in het westelijke deel van de Middellandse Zee te laten opereren. Maar tot die krachtige aanpak kwam het niet.

Als keerpunt in de betrekkingen beschouwt Van Krieken het jaar 1726. Vanaf dat moment kochten de Staten-Generaal de vrede door het jaarlijkse 'grote geschenk'. Schepen uit de Republiek dienden een zogenaamde 'Turkse pas' te kopen om 'gedekt te weesen teegen die van Algiers'.

Het boek is fraai uitgegeven, maar wordt ontsierd door een flink aantal gebreken. Zo mist de lezer een voorwoord of inleiding waarin de schrijver zijn vraagstelling ontwikkelt. Van Krieken stelt geen vragen en trekt dan ook nauwelijks conclusies. Hij rijgt de feiten alleen aan elkaar. Dat doet hij dan ook nog eens in een stijl die het lezen niet bepaald aangenaam maakt; zo zijn bladzijden waarin de meeste zinnen in de passieve vorm staan, geen uitzondering.

Een register ontbreekt, en dat in een werk dat zich afficheert als 'het eerste overzicht van de betrekkingen tussen beide landen'. Een aparte literatuurlijst ontbreekt eveneens; de literatuur is, samen met de primaire bronnen, in de noten opgenomen. De illustraties op bladzijde 56 en 68 hebben een foutief onderschrift en waarom een afbeelding van een tableau van Delftse tegels (31) in dit boek is opgenomen, wordt noch uit de tekst, noch uit het onderschrift duidelijk. Dat alles is jammer, want wat Van Krieken uit de bronnen heeft opgediept, is interessant genoeg en verdient een betere presentatie.

F. L. Schalkwijk, *The Reformed church in Dutch Brazil (1630-1654)* (Dissertatie (bewerkt Mackenzie University São Paulo 1986, Mission XXIV; Zoetermeer: Boekencentrum, 1998, xiv + 356 biz., f69,-, ISBN 90 239 1493 7).

Vanaf het begin van haar oprichting probeerde de West-Indische Compagnie het suiker- en verfhoutrijke Portugees Brazilië te veroveren. Dat streven leek na een aantal jaren in 1630 met succes beloofd te worden. Een kwart eeuw lang stond noordoost Brazilië vervolgens onder Nederlandse dominantie, maar na de Vrede van Munster moest de WIC echter 'het versuymde Brasiel' opgeven. Hoe kort en omstreden dan ook in allerlei opzichten, in de historiografie van Brazilië heet die Hollandse tijd een soort Gouden Eeuw.

F. L. Schalkwijk is vier decennia geleden als gereformeerd predikant uit Nederland naar Brazilië uitgezonden, waar hij sindsdien als zielzorger, evangelist, zendeling en docent een gevarieerde loopbaan volgde. De Nederlandse tijd in Brazilië fascineerde hem in toenemende mate. Hij verzamelde en bestudeerde de zeer verspreide archivalia en verwierf in 1986 de doctorsgraad aan de Mackenzie University, São Paulo, op een Portugeestalige dissertatie, die sindsdien veel genoemd en geprezen maar buiten Brazilië vermoedelijk weinig gelezen is. Deze ietwat aangepaste Engelse vertaling laat zien wat men mist als men geen Portugees leest, want Schalkwijk schreef een uitstekende studie.

Schalkwijk opent met een zinvolle introductie tot zeventiende-eeuws protestants Nederland; over de reformatie en de Tachtigjarige Oorlog, over aard en positie van de publieke gereformeerde kerk, over calvinistische economische ethiek en de West-Indische Compagnie, gevolgd door een overzicht van de hoofdlijnen van de ontwikkelingen en geschiedenis van Nederlands Brazilië, 1624-1654.

Tegen die achtergrond beschreef Schalkwijk in grote lijnen drie aspecten van gereformeerd Brazilië: haar organisatie (gemeenten, kerkenraden, classes, relatie met patria), werking en kerkelijk personeel (predikanten, proponenten, krankenzorgers, onderwijzers); de activiteiten van de gereformeerde kerk ten behoeve van de zielzorg van de christenen en de pogingen tot kerstening van de diverse maatschappelijke groepen in de toenmalige koloniale samenleving (joden, zwarte slaven, Hollanders, Portugezen en indianen) en ten derde het historiografisch veel omstreden punt van de godsdienstige vrijheid en tolerantie. Als bijlage biedt Schalkwijk onder andere een lijst van kerkelijke dienaren, werkzaam in Brazilië, en de tekst van een 'Dank-, Busz- und Bät-Lied' van de veel geprezen gouverneur Johan Maurits van Nassau-Siegen.

De traditionele geschiedschrijving legt gemiddeld meer nadruk op de geldzucht dan op de godsvrucht van de WIC. Godsdienst en geld zijn niet per definitie onderling tegenstrijdig, aldus Schalkwijk, zeker niet in het zeventiende-eeuwse denken en handelen en hij toont dan ook aan, dat het traditionele beeld van calvinisme en compagnie in Brazilië aanzienlijke bijstelling vergt. Natuurlijk was de gereformeerde kerk er nauw verbonden met de compagnie en arriveerde als een ware soldatenkerk. Maar evenals in patria vervulde zij er de rol van publieke kerk. Zij telde na de eerste tijd van opbouw meer dan twintig gemeenten die ongeveer een kwart van de christelijke bevolking omvatten; gedurende de kwarteeuw van de Hollandse bezetting van Noordoost-Brazilië werkten er meer dan vijftig predikanten en een negentigtal ziekentroosters. Velen van hen waren actief in het onderwijzen en evangeliseren van niet-gereformeerden: het internationale Europese gezelschap compagniessoldaten, de lokale joodse en Portugese immigranten, de slavenmacht van indianen en negers, de inheemse Amerikaanse indianen; minstens zeven predikanten waren voltijds zendeling.

Er zijn allerlei voorbeelden te noemen van slaven, indianen, Portugezen en joden die het lidmaatschap van de gereformeerde kerk verwierven. Veelbelovend leek het zendingswerk onder de indianen, ook omdat de compagnie — anders dan de Portugezen — hen als vrije bondgenoten